

Prieš jus - medžiaga mokytojui. Tai skaidrės ir papildoma informacija, kuri jums padės praveisti dvi pamokas prieš anti-semitizmą bei prieš romafobiją vyresnių klasių moksleiviams ir jaunimui.

Šios medžiagos turinį kūrė ekspertės Dr. Ruth Reches, Vilniaus Šolomo Aleichemo ORT gimnazijos direktorė ir Svetlana Novopolskaja, Romų visuomenės centro direktorė. Jos daugelį metų betarpiškai dirba su dviem bendruomenėmis Lietuvoje.

Dėkojame Politologijos mokslų profesorei Dovilei Budrytei už konstruktyvias įžvalgas ir pagalbą siekiant, kad etninės bendruomenių balsas Lietuvoje būtų girdimas ir matomas.

Ruošiantis pamokoms rekomenduojame susisiekti su vietos romų ir žydų bendruomenių nariais ir pakviesti juos dalyvauti pamokose.

Šis leidinys sukurtas įgyvendinant projektą
"Žmogaus teisių koalicijos stiprinimas Lietuvoje".
Veiklas remia EVZ Foundation

Partneriai:

Viešoji įstaiga Romų visuomenės centras
Lietuvos žmogaus teisių centras

Daugiau informacijos:

Projekto vadovė Dvilė Rūkaitė,
Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė projects@lzb.lt, www.lzb.lt

Dizainerė
Austėja Stankevičiūtė

Rekomendacijos mokytojui 6 psl.

Lietuvos žydų istorija ir tapatumas 16 psl.

Veiksniai, įtakoję priešišumą žydams XX a. pirmojoje pusėje ir
išprovokavę Holokaustą 28 psl.

Holokaustas Lietuvoje: specifika, etapai, pasekmės
žydų bendruomenei 40 psl.

Išgyvenusieji Holokaustą Lietuvoje ir Izraelyje po karo 48 psl.

Šaltiniai 53 psl.

2020 m.

ANTISEMITIZMAS LIETUVOJE

ANTISEMITIZMAS
ANTISEMITIZMAS
ANTISEMITIZMAS
ANTISEMITIZMAS

Klasės: 9 -12.

Pamokos tema: **Antisemitizmas Lietuvoje**

1. skaidrė

Pristatyti pamokos temą, supažindinti mokinius su pamokos tikslu ir uždaviniais. Pateikiamas galimas pamokos tikslo ir uždavinių pavyzdys, t.y. mokytojas(-a) savo nuožiūra gali numatyti kitus šiai pamokai tinkančius pamokos tikslus ir uždavinius.

Tikslas – mokiniai, dirbdami savarankiškai ir remdamiesi pateikta medžiaga, susipažins su antisemitizmo apraiškomis Lietuvoje.

Uždaviniai:

1. Gebėti paaiškinti antisemitizmo sąvoką.
2. Žinoti, kokiais būdais (formomis) Lietuvoje reiškėsi antisemitizmas
3. Įvertinti, ar šiandieninėje Lietuvoje vis dar galime susidurti su antisemitizmo atvejais (pavyzdžiais).

**REKOMENDACIJOS
MOKYTOJUI**

2. skaidrė

Pateikiamas trumpas vaizdo siužetas (nuoroda), kuriuo remiantis, yra bandoma atskleisti antisemitizmo sąvoką. Svarbu atkreipti dėmesį, kad mokytojas(-a) mokiniams turi parodyti tik pirmą vaizdo siužeto dalį, t.y. nuo 00:00 iki 02:13.

Tikslas – mokiniai, dirbdami savarankiškai ir remdamiesi pateikta medžiaga, susipažins su antisemitizmo apraiškomis Lietuvoje.

Pateikiami galimi klausimai, kuriuos mokytojas(-a) gali užduoti mokiniams po vaizdo siužeto peržiūros:

1. Apie kokios tautybės šeimos narius yra kalbama vaizdo siužete?
2. Paaiškinkite, kuo vaizdo siužete yra kaltinami žydų tautos atstovai?
3. Paaiškinkite, kaip supratote antisemito sąvoką?
4. Remdamiesi antisemito sąvokos apibrėžimu, paaiškinkite, kaip suprantate žodį antisemitizmas?
5. Kaip manote, ar antisemitizmas vyko tik Lietuvoje?

Jei mokiniai savarankiškai nepateikia atsakymo į 5 klausimą, įrodydami, kad antisemitizmas vyko ne tik Lietuvoje, mokytojas(-a) turi padėti mokiniams suprasti, kad antisemitizmas buvo globalus reiškiny. Savo nuožiūra mokytojas(-a), jei reikia, papildo pateiktas skaidres medžiaga, kuri padėtų atskleisti antisemitizmo apraiškas ir kitose Europos valstybėse.

3. skaidrė

Išklausius mokinių pateiktus atsakymus, kaip jie suprato antisemitizmo sąvoką, mokytojas(-a) pristato oficialią Tarptautinio Holokausto atminties aljanso (angl. IHRA) pateikiamą antisemitizmo apibrėžimą:

„Antisemitizmas yra tam tikra samprata apie žydus, kuri gali pasireikšti neapykanta žydams. Žodinės ir fizinės antisemitizmo apraiškos yra nukreiptos į žydus arba nežydų tautybės asmenis ir (arba) jų nuosavybę, žydų bendruomenės institucijas ir religinius objektus“.

Mokiniams susipažinus su antisemitizmo sąvoka, mokytojas(-a) užduoda kelis klausimus, siekdamas(-a) įvertinti mokinių turimas žinias apie antisemitizmo raidą.

1. Kaip manote, kada Lietuvoje prasidėjo antisemitizmas?
2. Kaip manote, kada antisemitizmas ėmė reikštis visuomeniniame gyvenime?
3. Paaiškinkite, kaip supratote antisemito sąvoką?
4. Kaip manote, kurie veiksniai padėjo plėtotis antisemitizmui?

4. skaidrė

Išsiaiškinus antisemitizmo sąvoką ir supratęs, kad šiuo atveju žodinės ir fizinės apraiškos formos yra tiesiogiai nukreipiamos į žydų tautos atstovus, siūloma mokiniams trumpai, remiantis priedo Nr. 2 šaltiniais, prisiminti esminius Lietuvos žydų tautos raidos aspektus, kurie likusios pamokos metu padėtų geriau suprasti, kaip Lietuvoje keitėsi didžiausios etninės grupės, t.y. lietuvių, ir didžiausios etninės mažumos, t.y. žydų, abipusiai santykiai ir kas lėmė atsiradusius pokyčius.

Jeigu mokytojas(-a) nesinaudoja parengtu priedu Nr. 2, yra siūloma savo nuožiūra papildyti pateiktas skaidres.

Jeigu mokytojas(-a) naudoja parengtus priedo Nr. 2 šaltinius, šiose rekomendacijose yra pateikiami klausimai mokiniams. Mokytojas(-a) paskiria mokiniams užduotį, kurios metu jie susipažįsta su šaltiniu A. Mokiniams perskaičius šaltinį A, mokytojas(-a) užduoda galimus klausimus:

Šaltinis A

1. Įvardykite valdovą, kurio privilegijos ištrauka yra pateikiama šaltinyje A
2. Nurodykite amžių, kada valdė valdovas, kurio privilegijos ištrauka yra pateikiama šaltinyje A.
3. Nurodykite, kurios tautybės atstovams buvo skirta privilegija, kurios ištrauka pateikiama šaltinyje A.
4. Nurodykite, kokias teises (privilegijas) įgijo šaltinyje A minimos tautos atstovai.
5. Paaiškinkite, kodėl valdovas, kurį nurodėte, atsakydami į 1 klausimą, paskelbė aptartas privilegijas.

Atlikus užduotį su šaltiniu A, mokytojas(-a) apibendrina užduotį, nurodydamas pirmąjį žydų tautos istorijos Lietuvoje bruožą. Taip pat skaidrėje yra pateikiamas kunigaikštį Gediminą vaizduojantis paveikslas (aut. Artūras Slapšys), mokytojas(-a) turi padėti mokiniams aiškiai suprasti, kodėl yra kalbama apie šį valdovą.

5. skaidrė

Mokytojas(-a) paskiria mokiniams užduotį, kurios metu jie susipažįsta su šaltiniu B. Mokiniams perskaičius šaltinį B, mokytojas(-a) užduoda galimus klausimus:

Šaltinis B

1. Paaiškinkite, ką vadiname „litvakais“?
2. Paaiškinkite, kaip vienu žodžiu yra vadinama aukščiausia LDK žydų savivaldos institucija?

Atlikus užduotį su šaltiniu B, mokytojas(-a) apibendrina užduotį, nurodydamas antrąjį žydų tautos istorijos Lietuvoje bruožą. Taip pat skaidrėje yra pateikiama tekstinės medžiagos iliustracija, kuria siekiama atskleisti, kokias pagrindines funkcijas atliko aukščiausia Lietuvos žydų savivaldos institucija.

6. skaidrė

Mokytojas(-a) paskiria mokiniams užduotį, kurios metu mokiniai susipažįsta su šaltiniu C. Mokiniams perskaičius šaltinį C, mokytojas(-a) užduoda galimus klausimus:

Šaltinis C

1. Nurodykite valstybę, kuri yra tiesiogiai susijusi su šaltinyje C paminėtu „trečiuoju padalijimu“.
2. Nurodykite metus, kada įvyko šaltinyje C paminėtas „trečiasis padalijimas“?
3. Remdamiesi šaltiniu C žodžiais, paaiškinkite, kaip pasikeitė žydų gyvenimas po įvykusio „trečiojo padalijimo“?
4. Remdamiesi šaltiniu C, nurodykite, kuo dažniausiai vertėsi Lietuvos teritorijoje gyvenę žydai?
5. Remdamiesi šaltiniu C, paaiškinkite, kodėl žydai nesivertė žemdirbyste?

Atlikus užduotį su šaltiniu C, mokytojas(-a) apibendrina užduotį, nurodydamas antrąjį žydų tautos istorijos Lietuvoje bruožą. Taip pat skaidrėje yra pateikiama lentelė, kuria siekiama papildyti aptartą bruožą.

Mokytojas(-a) gali užduotis papildomus klausimus:

1. Remdamiesi lentele, nurodykite tautinę grupę, kuri pagal savo gimtąją kalbą užėmė antrą vietą Kauno gubernijoje?
2. Remdamiesi lentele, nurodykite tautinę grupę, kuri pagal savo gimtąją kalbą užėmė paskutinę vietą Kauno gubernijoje?

7. skaidrė

Mokytojas(-a) paskiria mokiniams užduotį, kurios metu mokiniai susipažįsta su šaltiniu D. Mokiniams perskaičius šaltinį D, mokytojas(-a) užduoda galimus klausimus:

1. Išskirkite 5 veiksnius, dėl kurių kilo lietuvių priešiškus žydams
2. Kokių prietarų žinote apie žydus?
3. Nurodykite sritis, kuriose dominavo žydai ir sritis, kuriose dominavo lietuviai?

Pagrindinė mokytojo(-os) užduotis yra padėti mokiniams suprasti, kad XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje egzistavo buitinis antisemitizmas, kurį lėmė anksčiau aptartos priežastys.

8, 9, 10 skaidrės

Mokytojas(-a) supažindina mokinius su užduotimi, kurios metu mokiniai, remdamiesi tarpukario Lietuvos Vidaus Reikalų ministerijos valstybės saugumo departamento bylų ištraukomis, turi trumpai apibūdinti pateiktus pavyzdžius. Pagrindinis mokytojo(-os) tikslas padėti mokiniams suprasti, kad anksčiau (7 skaidrė) išskirti 5 veiksniai, kurie nulėmė lietuvių priešiškus žydams, laikui bėgant tik stiprėjo.

11. skaidrė

Mokytojas(-a) parodo mokiniams skaidrėje esančią nuotrauką (po ja yra komentaras) ir paprašo pakomentuoti, ką mokiniai mato. Mokiniams pateikus savo įžvalgas, mokytojas(-a) savo nuožiūra, jei reikia, papildęs pateiktas skaidres, turi padėti mokiniams suprasti, kad matoma Vilniaus geto vartų nuotrauka yra tiesiogiai susijusi su antisemitizmo Lietuvoje apraiškomis nacių okupacijos metais. Pirma, mokytojas(-a) trumpai supažindina mokinius su Antrojo pasaulinio karo pradžia ir eiga Lietuvoje. Antra, trumpai supažindina mokinius su Lietuvių aktyvistų fronto veikla. Savo nuožiūra mokytojas(-a) gali papildyti pateiktas skaidres Lietuvių aktyvistų fronto parengtu atsišaukimu (Liudas Truska, Vygandas Vareikis, „Holokausto priežastys: Antisemitizmas Lietuvoje“. Vilnius: Margi raštai, 2004, psl. 264.), kuris padės atskleisti, kad LAF'o veikla buvo tiesiogiai nukreipta prieš Lietuvoje gyvenusius žydus. Trečia, mokytojas(-a) trumpai pakomentuoja holokausto sąvoką, pristato pagrindinius holokausto Lietuvoje etapus, statistiką.

12. skaidrė

Mokytojas(-a) pateikia mokiniams skaidrėje užrašytą klausimą. Pateiktu klausimu („Kaip manote, ar šiandien pasaulyje vis dar galima susidurti su antisemitizmo atvejais?“) yra tikimasi aktualizuoti pamokos temą ir atskleisti, kad antisemitizmas yra globalus bei vis dar „gyvas“ reiškinys. Mokytojas(-a) po išklaustų mokinių atsakymų, parodo vaizdo siužetą (nuoroda), kuris anksčiau pateiktą teiginį pagrindžia, vizualiai išpildo (nurodytas vaizdo siužetas yra anglų kalba, be lietuviškų subtitrų).

13. skaidrė

Mokytojas(-a) pateikia mokiniams skaidrėje užrašytą klausimą. Pateiktu klausimu („Kaip manote, ar šiandien Lietuvoje vis dar galima susidurti su antisemitizmo atvejais?“) yra tikimasi aktualizuoti pamokos temą, pabandyti įgytas naujas mokinių žinias bei supratimą susieti su šiandienos Lietuva, t.y. įtraukti mokinius į diskusiją, kurios metu mokiniai dalintųsi savo asmeninėmis patirtimis, matytomis, girdėtomis situacijomis, įžvalgomis.

14. skaidrė

Paskutinėje skaidrėje yra pateikiamas trumpas vaizdo siužetas, kuriuo remdamiesi mokiniai turi paaiškinti, apie ką yra kalbama. Vaizdo siužetu yra bandoma atskleisti, kad su antisemitizmo apraiškomis vis dar galima susidurti ir šiandieninėje Lietuvoje. Jei anksčiau organizuotos diskusijos metu, mokiniai neįrodė, nepateikė pavyzdžių, kad su antisemitizmu vis dar galima susidurti ir Lietuvoje, tai pateiktas vaizdo siužetas gali padėti dar kartą grįžti prie diskusijos ją visiškai užbaigiant, arba, jei mokiniai nurodė jiems žinomų pavyzdžių, ją papildyti.

Litviše Jidiš
(„Lietuvos jidiš“)
buvo vienas
pagrindinių jidiš
kalbos
dialektų Europoje.

Lietuvos žydai, arba litvakai, – teritorinis-lingvistinis žydų aškenazių pogrupis. Litvakai gyveno Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) teritorijoje (šiuolaikinėje Lietuvoje, Baltarusijoje, dalyje Ukrainos, Latvijos, Rusijos ir Lenkijos), jidiš kalba vadintoje „Líte“. Litviše Jidiš („Lietuvos jidiš“) buvo vienas pagrindinių jidiš kalbos dialektų Europoje. Juo buvo kalbama Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Estijoje ir Šiaurės rytų Lenkijos Suvalkų regione.

Esama istoriografinė būklė leidžia teigti, kad litvakų istorijos ištakos siekia XIV a. pirmąją pusę, valdant kunigaikščiui Gediminui. XIV a. pabaigoje didysis kunigaikštis Vytautas suteikė žydams privilegijų, kurios prilygo vietiniams bajorams. Kaip ir likusioje Europos dalyje, žydai vertėsi pinigų skolinimu, prekyba, amatais.

Ankstyvasis žydų Lietuvoje įsigyvenimo procesas sutapo su lūžiniais LDK raidos etapais. Pirmiausia dėl vėlyvos Lietuvos visuomenės christianizacijos (nuo XIV a. pabaigos) ir daugiataučio valstybės

pobūdžio šiame regione vyravo didesnis pakantumas kitų tautybių žmonėms. Pasak S. Atamuko, dėl to viduramžių Lietuva tapo vienu reikšmingiausių žydų gyvenimo centrų, naująja gimtine. Antisemitizmas čia neįgavo tokių kraštutinių formų, kokios tuo metu buvo Vakarų Europoje, Lenkijoje, Ukrainoje. Pasak istoriko, didžiausių nelaimių atnešė svetimos kariuomenės, o ne vietos jėgos (Atamukas, 1998). Be to, žydų kūrimasis Lietu-

voje chronologiškai sutapo su baigiamuoju miestų kūrimosi valstybėje etapu. Galiausiai XIV a. pabaigoje bent jau didžiuosiuose centruose galutinai susiformavo amatų profesionalizacija (Sirutavičius, Staliūnas ir Šiaučiūnaitė-Virbickienė, 2012).

Šie veiksniai įtakoją žydų gyvenamąją vietą ir užsiėmimus.

XVII–XVIII a.

Nuo XVII–XVIII a. galima kalbėti apie savitą LDK gyvenusią žydų bendruomenę – litvakus. Šiuo laikotarpiu žydai turėjo savo valdžios įstaigą – Lietuvos Valstybės Tarybą (Vaada), kuri tapo viena labiausiai susiformavusių žydų savivaldos institucijų anuometinėje Europoje.

Dėl palankių gyvenimo sąlygų, kurios tapo imigracijos į regioną ir aukšto natūralaus prieaugio priežastimi, žydų skaičius XVIII a. didėjo. Dabartinės Lietuvos teritorijoje XVIII a. antrojoje pusėje gyveno maždaug 120 000 litvakų (Truska, 2005). Istorikai atkreipia dėmesį, kad didesnioji dalis žydų, dėl migracijos atsikėlusių gyventi į Lietuvą, tapo vesternizacijos procesų skleidėjais. Daugelis žydų atsikraustė iš ir per vokiečių žemes bei tapo vokiškai semitinės kultūros skleidėjais (Truska, 2005).

VESTERNIZACIJOS

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) padalijimo 1795 m. didžioji dalis etninės Lietuvos pateko į Rusijos imperijos sudėtį. Prasidėjo 120 metų trukusi regione gyvenusių tautų priklausomybė konservatyviai, stačiatikiškai-ortodoksinei ir industriniu požiūriu ženkliai atsiliekančiai nuo Vakarų Europos Rusijos imperijai.

1795 m.

Šiame amžiuje žydų padėtis pablogėjo. Jie turėjo mokėti dvigubai didesnius mokesčius nei miestiečiai krikščionys, atsirado naujų prievolių, tokių kaip rekrūtų prievolė ir pan. Lietuvos teritorija pateko į vadinamąją sėslumo zoną, iš kurios žydai negalėjo išvykti į kitas gubernijas.

Be to, į rytus nuo Lietuvos esančiose gubernijose prasidėjo atvirkščias procesas – žydų imigracija į sėslumo zonoje esančią Lietuvos teritoriją. Dėl to jau XIX a. pabaigoje pirmasis Rusijos imperijoje vykęs visuotinis gyventojų surašymas parodė, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje gyveno daugiau nei 358 000 žydų ir tai sudarė 13,3 % visų krašto gyventojų (Truska, 2005).

Maždaug pusė žydų gyveno miestuose, kiti – miesteliuose. Kaimuose buvo apsistojusi labai menka dalis. Iš surašymo duomenų matyti, kad beveik visi žydai vertėsi nežemdirbiniais verslais, nes dėl carinės Rusijos apribojimų jiems nebuvo galima turėti žemės nuosavybės. Tai esminis skirtumas nuo etninių lietuvių, kurių absoliuti dauguma pragyveno iš žemės ūkio. Šis aspektas XX a. pirmojoje pusėje darys reikšmingą įtaką lietuvių ir žydų tarpetniniams santykiams, skatins konkurenciją, kuri peraugs ir į etninę įtampą.

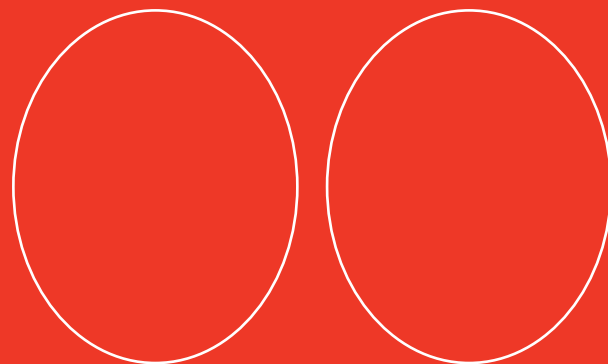
13,3%

Naujaisiais laikais Lietuva, kaip ir Lenkija, buvo žydų **ortodoksizmo** centras. Pasaulyje Lietuva garsėjo ješivomis ir aukšta religine kultūra. Čia gyveno talmudistai – Vilniaus Gaonas, Izraelis Salanteris. Dėl palyginti mažo chasidizmo paplitimo šiame regione nuo XIX a. pabaigos buvo gana plačiai išplitęs žydų šviečiamasis sąjūdis – Haskala.

Dėl lenkiškosios ir rusiškosios kultūrų konkurencijos regione žydų asimiliacija buvo silpnesnė nei Vakarų Europoje ir didėjo išskirtinė žydų tautinė savimonė. Vakaruose žydai, priimdami europinę civilizaciją, kartais atsisakydavo kalbos, papročių ir susitapatindavo su anglų, prancūzų, vokiečių kultūromis, o litvakai priešingai – išsaugojo žydiškumą.

Amžininkai ir istorikai pastebi vieną reikšmingą detalę – litvakai istoriškai buvo suaugę su kraštu, tačiau ne su jo gyventojais. Dvi tautos, lietuviai ir žydai, nuo amžių gyvenę šalia, sudarė du atskirus pasaulius, dvi izoliuotas bendruomenes, kurias siejo ekonominiai reikalai, tačiau skyrė beveik viskas: kalba, tikyba, papročiai, butis, drabužiai, netgi išvaizda ir temperamentas

(Truska, 2005).

Žydams apsigyvenus Lietuvoje, po truputį formavosi savotiškas Lietuvos žydų tapatumas su savitais religiniais ir kasdienio gyvenimo bruožais. Jis įgijo pavadinimą „Nuchas Lite“ (jidiš kalba – Lietuvos maniera, būdas, – aut. past).

„Nuchas Lite“

Lietuvos žydus pradėta vadinti „Šeivet Litvakes“ (jidiš kalba – litvakų gentis, – aut. past.), jiems priskirti tam tikri bruožai:

1.

Priklausymo gyventojų mažumai reliatyvumas.

Žydų, gyvenančių Lietuvos miesteliuose, skaičius dažnai viršydavo vietinių gyventojų skaičių, nors žydai ir buvo laikomi tautine mažuma. Tokiuose miesteliuose egzistavo savotiška socialinė erdvė – specifinė štetlo (jidiš kalba – miesto) kultūra, kurioje virė žydiškas gyvenimo būdas. Žydų apsigyvenimas dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančiuose miestuose pakeitė jų demografinę sudėtį:

jie sudarė daugumą Kalvarijoje (apie 70 proc.), Ukmergėje (per 50 proc.), Kupiškyje (53 proc.).

1764 m. pirmo visuotinio žydų surašymo duomenimis, žydų skaičius LDK siekė apie 169 tūkst.

1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje, be Vilniaus krašto, gyveno beveik 154 tūkst. žydų.

1764 m. pirmo visuotinio žydų surašymo duomenimis, žydų skaičius LDK siekė apie 169 tūkst.

2.

Korporatyvumas.

Individas litvako savimonėje nebuvo atskirtas nuo žydų tautinio kolektyvo. Kiekvienas individas save suvokė kaip kolektyvo dalį; tik taip, manyta, jis galėjo išlaikyti savo papročius ir tradicijas, tik šis kelias buvo tinkamas norint užtikrinti tradicinės žydų bendruomenės išlikimą diasporoje.

Štetlo organizacinė sistema tenkindavo visus individų poreikius. Tai suteikdavo saugumo jausmą. Glaudūs bendruomenės ryšiai leisdavo jos nariams

jaustis priklausomiems jai, puoselėdavo stabilų žydų tapatumo jausmą, nepaisant aplinkui vyravusios svetimos aplinkos. Net ir persikėlę iš sėslumo zonos gyventi kitur litvakai dažnai tapatinosi su tradicine štetlo kultūra ir gyveno pagal korporatyvius štetlo principus.

Kalbėdami apie gyvenimą štetle žydai jį apibrėždavo kaip „intymų, šiltą ir saugų“, taip pat suteikiantį priklausomumo ir artumo jausmus. Štetlas buvo lyginamas su išplitusia šeima

(Roshwald, 1997).

„intymų, šiltą ir saugų“

3.

Stiprus žydiškas diasporiškas sąmoningumas.

Litvakų bendruomenėje bendra kilmė, istorija, kalba ir religija visada buvo svarbūs elementai saviidentifikacijos procese. Žydišką sąmoningumą palaikydavo religija, ugdymas ir visuotinė sugrįžimo į istorinę tėvynę idėja.

4.

Dalinė asimiliacija.

Litvakų bendruomenės tradiciškumas, viena vertus, vertė juos palaikyti savo uždarytą bendruomenę, tačiau, antra vertus, mokslo siekis ir noras dalyvauti moderniame gyvenime vertė juos ieškoti būdų, kaip harmonizuoti tradiciją ir modernumą, kaip išsaugoti savo žydišką tapatumą ir atitikti šiuolaikinio pasaulio realijas.

Esminis pokytis litvakų istorijoje prasidėjo XX a. pirmojoje pusėje. Pirmiausia tai sietina su Pirmojo pasaulinio karo padariniais, antra, su nacionalinės lietuvių valstybės, statomos ant etnocentristinio pamato 1918 m., paskelbimu.

Pirmojo pasaulinio karo pradžia ir vokiečių kariuomenės artėjimas prie Lietuvos, kuri tuo metu buvo Rusijos imperijos sudėtyje, 1915 m. tiesiogiai įtakojo demografinę, socialinę ir psichologinę Lietuvos žydų būklę. Tų metų vasarą, prieš pat Lietuvos teritoriją okupuojant kaizerio kariuomenei, rusų kariuomenės vadovybė, apkaltinusi šnipinėjimu vokiečiams, ištrėmė iš Lietuvos daugiau kaip 160 000, t. y. apie du trečdalius, žydų (Skipitis, 1961).

Karo pabaigoje (1918 m.) ir po jo prasidėjus dalies ištremtųjų grįžimo į gimtinę procesui, kilo kitų problemų: tūkstančiai namų buvo sudeginta, sugriauta arba išplėšta.

Be to, 1918 m. vasario 16 d. paskelbus nacionalinės Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir kiek vėliau įtvirtinus naujo pobūdžio, etniniu pagrindu paremtą valstybingumą, dalis grįžtančiųjų nebuvo labai noriai įsileidžiami. Pirmiausia dėl to, kad jie ištremti arba pasitraukę nuo fronto būdami Rusijos imperijos piliečiai mėgino grįžti į naują valstybę – nepriklausomą, tautinę Lietuvą.

Jie neturėjo galimybės įgyti pilietybę. Kitaip tariant, tapo svetimi savo gimtosiose žemėse.

Visgi dėl geopolitinių aplinkybių ir etninės Lietuvos gyventojų konsteliacijos žydų reikšmė modernaus Lietuvos valstybingumo įtvirtinime tapo svarbi. 1918 m. tautinėje Lietuvos Respublikoje žydai tapo antra pagal dydį etnine bendruomene. Vienintelio 1923 m. tarpukario Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, šalyje gyveno 153 000 žydų tautybės asmenų, kurie sudarė 7,6 % gyventojų. (Sirutavičius, Staliūnas ir Šiaučiūnaitė-Virbickienė, 2012).

Nepaisant liaudyje esančio latentinio nepasitenkinimo „kitu“, t. y. kitatikiais, kitataučiais ir tuo visuomenės segmentu, kuris vertėsi „kitokiais“ verslais nei dominuojantis lietuviškas etnosas, litvakų veiksnys tapo svarbus tarptautiniu lygmeniu. Didelės įtakos žydų gyvenimui modernaus valstybingumo pradžioje turėjo ta aplinkybė, kad Lietuvos valstybė buvo atkurta remiantis bendrais demokratijos principais. Lietuva tapo demokratine respublika.

Pirmuosius šešerius Lietuvos Respublikos metus istorikai yra įvardiję lietuvių ir žydų „medaus mėnesiu“ – tai laikotarpis iki 1925 m., kai žydai Lietuvoje turėjo tautinę, kultūrinę ir personalinę autonomiją.

Toks projektas vertintinas kaip „sandėris“. Lietuvos valdžios elitas manė, kad tokio pobūdžio susitarimas padidins tarptautinį valstybės prestižą ir padės pozityviai spręsti pagrindinę to laikotarpio teritorinę – Vilniaus miesto ir krašto priklausomybės Lietuvai – problemą Tautų Sąjungos kuluaruose. O žydų atstovai, ypač sionistai, samprotavo, kad autonomija padės stiprinti kultūrinį savitumą, apsaugoti nuo asimiliacijos (Sirutavičius, Staliūnas ir Šiaučiūnaitė-Virbickienė, 2012).

1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiaus taikos konferencijos metu Lietuvos delegacija išsiuntė laišką žydų delegacijos komitetui dėl jų padėties Lietuvoje. Jame nurodoma, kad Lietuvoje žydai turės politines, pilietines ir nacionalines teises, dalyvaus vyriausybinių ir teisminių institucijų veikloje, turės žydų reikalų ministeriją; turės teisę naudotis žydų kalba susitikimuose, spaudoje, teatre, mokyklose, teismuose ir valstybės institucijose (Eidintas, 2002).

Reikia pripažinti, kad ne visi pradiniai Lietuvos Vyriausybės pažadai buvo vykdomi, tačiau bet kuriuo atveju Lietuva nepakenkė tautinių mažumų tapatumui, netrukė žydų piliečių kultūros, išsilavinimo ar religinio tapatumo klausimams (Eidintas, 2002).

Savo ruožtu litvakai įsitraukė į Lietuvos valstybės kūrimą: žydų kariai stjo savanoriais į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo nepriklausomybės kovose 1919–1920 m. (Vaičėnonis, 2003).

Žydų politikai dalyvavo Lietuvos parlamentuose, kuriuose turėjo atskirą frakciją. Iki trečiojo dešimtmečio vidurio kaip ministrai be portfelio dalyvavo Lietuvos ministrų kabineto darbe (Blažytė-Baužienė, Tamošaitis ir Truska, 2009).

**Kitaip tariant,
Holokaustą lėmė
išorinės
(nacių), o ne
vidinės (Lietuvos
valdžios ir lietuvių)
priežastys.**

Nors tautinės įtampos tarp lietuvių ir žydų, kaip, beje, tarp lietuvių ir lenkų bei lenkų ir žydų ar baltarusių ir lietuvių bei lenkų ir baltarusių, egzistavo visą Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, tokios įtampos buvo laikmečio Europos kontinento tendencija, o ne išskirtinis Lietuvos atvejis.

Iki 1940–1941 m. rasinio antisemitizmo Lietuvoje nebuvo. Apskritai Lietuvos visuomenei buvo atgrasus nacizmas ir vienas jo „atributų“ – rasizmas. Iki 4-ojo dešimtmečio pabaigos Hitlerio „Mein Kampf“ buvo įtraukta į draudžiamų Lietuvos teritorijoje platintinių knygų sąrašą. Nebuvo ir religinio antisemitizmo.

Tarpukario Lietuvos oficialiąją (vyriausybės) ir lietuvių vox populi pozicijų bendrapiliečių žydų atžvilgiu vertinti sudėtinga. Demokratinio parlamentarizmo (1920–1926 m.) ar autoritarizmo (1927–1940 m.) faktoriai valstybės politinėje tarpukario raidoje nebuvo lemiantys veiksniai, kurie įtakojo Holokausto prielaidas. Pabrėžtina, kad Holokaustas ir dalies lietuvių įsitraukimas į žudynes su vidiniais tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos visuomenės raidos aspektais nėra sietinas. Lūžis lietuvių ir žydų santykiuose įvyko 1940 m. sovietinės okupacijos metu ir vėliau, 1941 m. birželį, Lietuvą okupavus nacistinei Vokietijai. Kitaip tariant, Holokaustą lėmė išorinės (nacių), o ne vidinės (Lietuvos valdžios ir lietuvių) priežastys.

**Iki 1940–1941 m. rasinio
antisemitizmo Lietuvoje nebuvo.**

Tuo metu iš valstybės biudžeto buvo mokami atlyginimai rabinams ir skiriamas atitinkamas biudžeto lėšų procentas sinagogų pastatų statybai ir priežiūrai. Oficialaus, arba valstybinio, antisemitizmo apraiškų taip pat nepastebima. Šalyje veikė daugiau kaip 100 žydų mokyklų, apie 15 % žydų jaunimo studijavo Lietuvos aukštosiose mokyklose, buvo leidžiama 18 žydų laikraščių (iš Lietuvojeėjusių 159 laikraščių). Per visą 1918–1940 m. laikotarpį nebuvo priimtas nė vienas antisemitinis įstatymas (Truska, 2005).

Kita vertus, egzistavo ekonominės konkurencijos tarp lietuvių ir žydų paskatintas antisemitizmas. Ypač tai pastebima 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, kai įsikūrė Lietuvių verslininkų sąjunga, propagavusi žydų „išstūmimą“ iš verslų, bei subrendo nacionalinė Lietuvos mokyklą baigusi naujoji lietuvių karta. Tarp religingų katalikų kaimo gyventojų vis dar gajus buvo prietarais paremtas priešiškus kitatikiams bendrapiliečiams žydams (Truska, 2005).

Kitaip tariant, tarpukariu žydai nepatyrė sisteminės diskriminacijos, tačiau egzistavo buitinis antisemitizmas ir viešojo gyvenimo reglamentavimas remiantis „nerašytomis įstatymais“, kurie riboję žydų dalyvavimą respublikos oficialiojoje valdžioje. Tam įtakos turėjo keli faktoriai:

„nerašytomis įstatymais“

„nerašytomis įstatymais“

„nerašytomis įstatymais“

1.

Visų pirma, kaip minėta anksčiau, tiek lietuviai, tiek žydai labai mažai žinojo vieni apie kitus. Tarpukario rašytojas J. Josade rašė, kad „žydai ir lietuviai gyveno greta vienas kito, daugelyje miestų – net toje pačioje gatvėje, dažnai tuose

pačiuose namuose. Šios aplinkybės turėtų juos suartinti, tačiau nesuartino, nes jie skyrėsi savo kalba, kultūra, tikėjimu, įpročiais“ (Eidintas, 2002).

Įsitvirtinę mitai ir tautosaka apie žydus atgrasindavo lietuvius nuo artumo su kaimynais

(Šiaučiūnaitė-Verbickienė ir Lempertienė, 2009).

2.

Nevienodas ekonominės veiklos pasiskirstymas, kuriame tarpukariu dalyvavo žydai ir lietuviai. 1923 m. smulkiajame versle dirbo mažiausiai 25 000 žydų, iš jų 14 000 – gamyboje ir tik 5 000 – žemės ūkyje.

Lietuvos žydams priklausė 77 amatų įmonės ir 22 pramonės įmonės, o 90 % lietuvių buvo susiję su žemės ūkiu (VanVorent, 2011).

Vienas Lietuvos vyriausybės nustatytų politinių uždavinių buvo įmonių ir miestų pertvarkymas į „lietuviškesnius“. Programa, padedanti verslui tapti labiau lietuviškam, buvo sukurta keliomis kryptimis, pvz., skatinant lietuvius įsikurti miestuose ir ugdyti profesinius įgūdžius privataus verslo, pramonės ir amatų srityse bei kurti Lietuvos verslo kultūrą.

Įsitvirtinę mitai ir tautosaka apie žydus atgrasindavo lietuvius nuo artumo su kaimynais

Buvo planuojama miestuose sukurti lietuvių kilmės verslininkų sluoksnį, galintį konkuruoti su ne lietuviais ar net juos išstumti. Tai sukėlė konkurenciją ir konfliktų su žydų verslininkais. Tradicinis žydų vaidmuo ekonomikoje ir profesinėje rinkoje tapo pavydo ir pasipiktinimo priežastimi ir kūrė žydiško kaip kapitalistinio ir ekonominio konkurento įvaizdį (VanVorent, 2011).

3.

Žydų nedalyvavimas valstybės administracijoje. Valstybinėje administracijoje egzistavo nerašyta taisyklė, kad ši sritis uždara žydams. Valstybės valdyme, policijoje, saugumo, karinėse pajėgose ir ministerijose beveik nebuvo žydų (Lopata, 2012).

Tokia situacija smarkiai apribojo žydų veiklą.

4.

Požiūris į lietuvių kalbą. Kadangi žydai tarpusavyje kalbėjo jidiš kalba ir daugelis mokėjo rusų kalbą, lietuviams susidarydavo įspūdis, kad žydai ignoravo lietuvių kultūrą, nestudijavo lietuvių literatūros

(Lopata, 2012).

1937 m. žydų bendruomenės atstovų susitikime, skirtame „Kovai prieš rusų kalbos vartojimą“, buvo nuspręsta skatinti žydus vartoti lietuvių kalbą

(Šiaučiūnaitė-Verbickienė ir Lempertienė, 2009).

Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu jaunoji žydų karta tapo atviresnė, ėmė studijuoti lietuvių kalbą. Nepaisant to, dauguma Lietuvos gyventojų nebuvo pasirengę išplėsti lietuvių tapatumo koncepcijos ir asimiliuoti į ją žydų, per akulturaciją kūrusių naują „Lietuvos žydų“ tapatumą.

4.

Galiausiai žydų ir lietuvių santykius ir įsišaknijusių stigmų apie žydus raidą nulėmė didėjanti totalitarinių ideologijų įtaka bei ateities katastrofos jausmas. Situacija Europoje vertė rinktis tarp totalitarinių režimų – fašizmo ir komunizmo. Žydai buvo girdėję apie Vokietijoje prasidėjusių antisemitizmo bangą, inicijuotą nacistinės valdžios, tad sovietinė ideologija, propagavusi tautų ir rasių lygybę, atrodė priimtinesnė. Tiems, kuriems sovietinė ideologija nebuvo priimtina, ji atrodė palankesnė nei nacistinė kaip „**mažesnis blogis**“.

Pirmieji atviri ir vieši lietuvių ir žydų konfliktai prasidėjo iš karto po 1940 m. birželio 15-osios, kai Lietuvą okupavo SSRS (Svarauskas, 2018).

Tarp dalies lietuvių giliai įsišaknijo įsitikinimas, kad žydų jaunimas su gėlėmis sveikino į Lietuvą įžengusią Raudonąją Armiją. O vyresnės kartos, religingi žydai, kuriems ateistinis bolševizmas nebuvo priimtinas, visuomenėje nebuvo pastebimi.

Istoriko G. Bašinsko teigimu, priešiškus žydams nuo 1940 m. kurstė ne tik priešiškus naujam režimui ir žydams kaip jo rėmėjams, bet faktas, jog žydai yra integruojami į politines struktūras ir politinį gyvenimą (Bašinskas, 2005).

Dažnesni darėsi vieši lietuvių ir žydų konfliktai. Kaip neretai nutikdavo tokiais atvejais – dalies komunistiniam judėjimui priklausiusių ar radikalesnes pažiūras demonstravusių žydų pozicija visuomenėje buvo sutapatinta su kolektyvine žydų bendruomenės laikysena.

Apibendrinant žydų padėtį Lietuvos visuomenėje iki Holokausto, reikėtų padaryti keletą išvadų. Iki 1940 m. sovietinės okupacijos valstybės lygiu nebuvo diskriminacinės politikos prieš žydų tautą, žydai buvo traktuojami kaip valstybės piliečiai ir turėjo autonomijos teisių švietimo ir kultūros srityse. Žydai ir lietuviai varžėsi gamybos ir prekybos srityse, Lietuvos valstybė skatino lietuvių verslo plėtrą, o žydų dominavimas versle sukėlė konkurenciją. Kalbų skirtumas trukdė glaudesniems abiejų tautų santykiams.

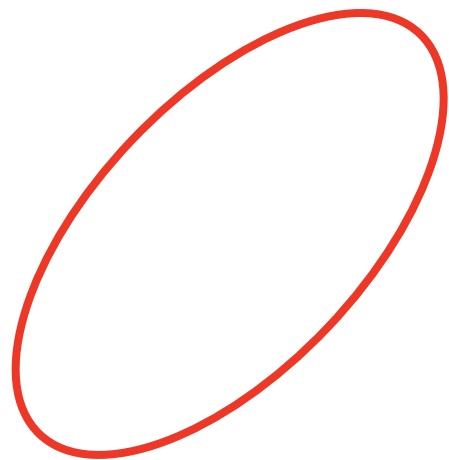
Žydai nebuvo įleidžiami į viešąjį valdymo ir administravimo Nepriklausomos Lietuvos sektorių iki Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungos sudėtį. Lietuvai būnant Sovietų Sąjungos sudėtyje, dalis žydų įsitraukė į sovietinės administracijos struktūras.

Paskutinis lašas, komplikavęs lietuvių
požiūrį į bendrapiliečius žydus,
– 1941 m. birželio 14–18 d. įvykusi
pirmoji NKVD organizuotos
deportacijos į Sibirą akcija, kurios
metu per nepilną savaitę iš Lietuvos
ištremta apie 17 500 įvairaus
amžiaus ir socialinių sluoksnių
žmonių. Istorinėje lietuvių atmintyje
šis trėmimas pirmiausia sietinas su
lietuvių tautos tragedija, prie kurios
esą prisidėjo ir žydai.

Kita vertus, neretai ignoruojama, kad
pirmuoju sovietmečiu (1940–1941 m.), r
emiantis Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimų centro (LGGRTC)
duomenimis, buvo represuota 2 600 žydų,
t. y. 8,9 % visų Lietuvoje represuotų asmenų.
1941 m. birželio trėmimų metu žydai sudarė
net 13,5 % visų ištremtųjų
(*Lietuvos gyventojų genocidas, 1999*).

Apskritai Lietuvos
valstybės ir jos gyventojų likimą
Antrojo pasaulinio karo metu lėmė
dviejų totalitarinių režimų – nacių
Vokietijos ir Sovietų Sąjungos susitarimai
bei abipusis bendradarbiavimas
1939–1941 m. Tačiau dalies Lietuvos žydų
pozityviai priimtas sovietinis režimas
1940 m. birželio 15 d. suformavo
lietuvių istorinėje sąmonėje
„žydo-bolševiko“ įvaizdį, kuris nors ir
nebuvo pagrįstas, turėjo reikšmingų
pasekmių lietuvių elgesiui 1941 m. vasarą
prasidėjus nacių okupacijai.

1941 m

1941 m. birželį prasidėjusi Vokietijos okupacija Lietuvoje turėjo vieną išskirtinį bruožą – Lietuvos žydų naikinimas prasidėjo jau pirmosiomis okupacijos dienomis ir net valandomis. Kitose nacių okupuotose šalyse Vidurio ir Rytų bei Vakarų Europoje žydų persekiojimas vyko palaipsniui, etapais: iš pradžių buvo apribotos žydų pilietinės teisės, vėliau jie buvo perkelti į getus ir tik po to prasidėjo fizinis naikinimas. Kiekvienas etapas truko apie 1–2 metus. Lietuvoje šie etapai vyko staiga ir vienu metu.

teritoriją „išvalyti“ kolonizacijai ir germanizacijai.

Remiantis nacių rasistine politika, žydai buvo laikomi didžiausiais „arijų rasės“ priešais, todėl turėjo būti skubiai sunaikinti.

Holokaustas Lietuvoje skyrėsi ir tuo, kad Vakarų Europoje gyvenę žydai buvo naikinami ne savo tėvynėse, bet vežami į koncentracijos stovyklas, esančias Rytų Europoje. Lietuvos žydai jau pirmosiomis okupacijos dienomis pradėti šaudyti netoli savo gimtųjų miestų ir miestelių. Vėliau į Lietuvą buvo vežami žudyti Austrijos, Vokietijos, Čekoslovakijos ir Prancūzijos žydai.

Istorikas A. Bubnys, bene išsamiausiai ištyręs Holokaustą Lietuvoje istoriją, kėlė prielaidą, kad naciai Lietuvoje ėmė skubiai ir intensyviai žudyti žydus dėl kelių priežasčių. Pirmiausia tai buvo siejama su Trečiojo reicho vadovybės planais Lietuvos

Antroji priežastis – „pragmatinė“. Okupavusi Lietuvą Vokietija siekė užsitikrinti fronto saugumą užnugaryje tuo metu, kai kovojo su Raudonąja Armija Rusijos teritorijoje. Nacių supratimu, žydai galėjo tapti didžiausiu nepasitenkinimo prieš nacių Lietuvoje židiniu (Bubnys, 2012).

Dar vienas išskirtinis Holokausto Lietuvoje bruožas yra tai, kad į nacių planų vykdymą pavyko įtraukti sąlyginai didelį lietuvių administracijos įstaigų ir tarnautojų skaičių.

A. Bubnys, remdamasis vokiečių istoriko Ch. Dieckmann skaičiavimais, rašė, kad okupuotoje Lietuvoje dirbo apie 660 vokiečių civilinės administracijos pareigūnų, o visų lygių lietuvių administracijoje (apskričių administracijoje, policijoje ir pan.) – apie 20 000 lietuvių tautybės pareigūnų.

Todėl daroma išvada, kad „sėkmingas“ nacių politikos įgyvendinimas nebūtų buvęs įmanomas be dalies lietuvių administracijos įsitraukimo

(Bubnys, 2012).

Istoriko V. Brandišausko teigimu, dalies lietuvių prisidėjimą prie Holokausto galima aiškinti tuo, kad pirmiausia į tiesiogines „akcijas“ įsitraukė karo sukeltos suirutės metu suaktyvėjęs kriminalinis elementas, taip pat dalies lietuvių noras keršyti už dalies žydų kolaboravimą su sovietine sistema 1940–1941 m. Reikšmingu motyvu tapo skirtingi lietuvių ir žydų geopolitiniai interesai, t. y. „mažesnio blogio“ – nacių ar sovietų vertinimu. Pirmuoju sovietmečiu (1940–1941 m.) tarp lietuvių dominavo įsitikinimas, kad su Vokietijos pagalba pavyks atkurti 1940 m. birželio 15 d. sovietinės okupacijos padarinius ir Lietuvos

„pragmatinė“

nepriklausomybę. Žydams nacių buvimas reiškė pražūtį, todėl buvo orientuojamasi į Sovietų Sąjungą, kurioje formaliai skelbta tautų ir rasių lygybė. Be to, karo metu dalį visuomenės paveikė agresyvi nacių antisemitinė propaganda

(Brandišauskas, 1996).

Vokiečių politika ir dalies lietuvių pasyvus ar aktyvus įsitraukimas į nacių inicijuotą bei organizuojamą procesą turėjo tragiškų pasekmių: nužudyta 90–95 % Lietuvos žydų, ir tai buvo didžiausias žmonių aukų skaičius iš visų vokiečių okupuotų valstybių karo metu

(Porat, 1994; Bubnys, 1998, 2004).

Žydų tautos genocidą Lietuvoje istorikai skirsto į tris etapus.

Pirmasis laikotarpis apėmė nacių okupacijos pradžią – nuo 1941 m. birželio iki 1941 m. lapkričio. Šiuo periodu buvo išžudyti beveik visi Lietuvos provincijoje gyvenę žydai. Nuo rugpjūčio Lietuvoje prasidėjo getų steigimas. Tačiau iki to laiko gyvybių jau neteko tūkstančiai žydų. Per pirmąją okupacijos mėnesį buvo priimti įsakymai, draudžiantys žydams vaikščioti gatvėmis nuo 18 val. iki 6 val. ryto, liepta ant krūtinės ir nugaros nešioti 10 cm skiriamąjį ženklą, vyko pavieniai pogromai.

Nuo liepos mėnesio, tada, kai visą Lietuvos teritoriją užėmė vokiečių kariuomenė, pavienius pogromus pakeitė masinės žydų žudynės. Liepos mėnesį prasidėjo getoizacijos procesas. Getai buvo steigiami įvairiuose Lietuvos miestuose, tačiau 1941 m. pabaigoje liko tik Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Švenčionių getai. Kiti buvo likviduoti. 1941 m. pabaigoje Lietuvoje liko tik apie 43 000 žydų tautybės asmenų (Bubnys, 2012).

Antrąjį laikotarpį, t. y. 1941 m. gruodį – 1943 m. kovą, žudynės buvo pristabdytos. Žydų tautybės asmenys buvo išnaudojami Vokietijos karo prieš SSRS reikmėms. Darbingo amžiaus vyrai ir moterys dirbo getų dirbtuvėse, buvo varomi dirbti į fabrikus ir specialiai tam įkurtas darbo stovyklas. Tuo metu buvo sukurta getų struktūra, turinti vadovybę, padalinius. Šio periodo specifika yra ta, kad getų vadovai – žydų tautybės asmenys turėjo iliuziją, jog jei getuose gyvenantys žmonės bus darbingi ir naudingi, jiems negrės sunaikinimas, todėl ragino tautiečius dirbti vokiečių reikmėms, taip tikintis išsaugoti gyvybes. A. Bubnio, besirėmusio Lietuvos archyvuose esančiais duomenimis, teigimu, apytiksliai 30 000 darbingo amžiaus žydų, norėdami likti gyvi, iki 1943 m. priverstinai dirbo Vokietijos kariuomenei reikalingus darbus (Bubnys, 2012).

Trečiajame etape, kuris prasidėjo 1943 m. pavasarį, nacių administracija nusprendė likviduoti Lietuvoje esančius getus ir juose kalinčius žmones. Rugsėį likviduotas Vilniaus getas, 1944 m. liepą – Kauno ir Šiaulių. Istorikų teigimu, iš Vilniaus gete kalėjusių žydų po karo gyvi liko 2 000–3 000 asmenų, Kauno gete karo pabaigos sulaukė apie 2 400 žmonių, Šiaulių gete – 350–500 žydų (Bubnys, 2012).

Istorikai neturi vieningos nuomonės, kiek nacių okupacijos metais buvo nužudyta Lietuvos žydų. Aukų skaičius svyruoja nuo 165 000 iki 254 000. Tikslaus aukų skaičiaus neįmanoma nustatyti, nes archyvuose nėra išlikusių statistinių duomenų ar vardinių sąrašų. Be to, tokie tikriausiai ir nebuvo sudaromi. Holokausto metu Lietuva neteko apie 195 000–196 000 žydų tautybės bendrapiliečių. Tačiau šie skaičiai nėra neginčytini ir negalutiniai

(Bubnys, 2012).

Holokaustas Lietuvoje tapo kone didžiausia XX a. tragedija. Per 1941 m. birželio ir liepos mėnesius Lietuvoje buvo nužudyta apie 160 000 žmonių, t.y. apie 80 % gyvenusių žydų. Per tokį trumpą laikotarpį tiek daug žmonių Lietuvos istorijoje nebuvo nužudyta. Vėliau, per kelerius vokiečių okupacijos metus, iš esmės sunaikinta nuo viduramžių gyvavusi Lietuvos žydų bendruomenė. Istorijos procesuose vertinama visuma, tačiau Holokausto atveju buvo išnaikinta beveik visa bendruomenė, o mažuma išgyvenusiųjų liko vieni, praradę savo šeimos narius, gimines, bendruomenes. Buvo išgelbėta ar išsigelbėjo tik pavienės žydų šeimos. Po 1945 m. greta trauminės išgyvenusiųjų patirties vienišumas tapo ne mažiau skausminga Holokausto pasekme.

Holokaustas Lietuvoje tapo kone didžiausia XX a. tragedija.

Pokario Lietuvoje išliko tik ta dalis žydų bendruomenės, kuri iki prasidedant vokiečių okupacijai 1941 m. birželį sugebėjo pasitraukti į SSRS gilumą, kovojo antinacinio partizaninio pasipriešinimo gretose ar buvo išgelbėta vietinių lietuvių šeimų.

Tuo laikotarpiu sovietinė sistema pradėjo didinti SSRS okupuotų „pakraščių“ tautų nacionalinių tradicijų slopinimą. Tai įtakojė etninių lietuvių ir Lietuvoje išlikusių žydų nacionalinio identiteto „trynimą“. Pradėta naikinti žydų tautinė struktūra ir persekiota žydų bendruomenės organizacinė veikla.

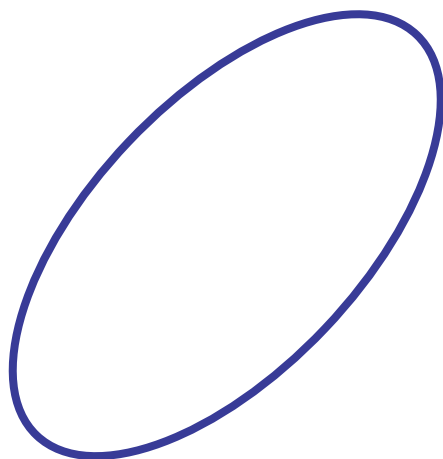
Iki 1944–1945 m. Lietuvoje išlikusių gyvų žydų gyvenimas nebuvo lengvas. Ne tik psichologinė trauma, artimųjų netektis, bet ir etninė įtampa tarp lenkų (Vilniaus krašte), lietuvių ir žydų tapo pastebima. Likę gyvi žydai džiaugsmingai sutiko Raudonąją Armiją ir sovietų partizanus Lietuvoje 1944–1945 m. Juos laikė išlaisvintojais. Tačiau lietuviams ir lenkams sovietų kariuomenės grįžimas reiškė naujos, antrosios okupacijos pradžią. Skirtingas to paties istorinio proceso vertinimas tapo etninių įtampų židiniu, kuris tęsėsi ne tik pokario laikotarpiu.

Žydai po Antrojo pasaulinio karo sovietinėje Lietuvoje išgyveno kelis etapus. Pirmajame, trukusiame nuo 1944–1945 m. iki 1948 m., pradėjo atgimti bendruomenė, atskiros nacionalinės žydų struktūros ir iš esmės vyko pozityvus bendradarbiavimas su naująja, sovietine administracija. Ji traktuota kaip gelbėtoja. Šiuo periodu etninė įtampa tarp lietuvių, lenkų ir žydų netgi stiprėjo. Žydai kaltino lietuvius bendradarbiavus su naciais, lietuviai ir lenkai laikė žydus bolševikų, t. y. okupacinės valdžios, apologetais. Nuo 1948 m. iki Josifo Stalino mirties 1953 m. trukusiame etape situacija pakito.

1944 m. pabaigoje prasidėjo žydų grįžimo į Lietuvą iš SSRS procesas. Istoriko S. Atamuko duomenimis, iki 1946 m. Lietuvoje gyveno apie 10 000 žydų (Atamukas, 1998). Kita vertus, dėl trapios ir sudėtingos etninės pokarinės konsteliacijos bei nesenų tragediją išgyvenusių asmenų patirčių dalis žydų bendruomenės nebenorėjo likti Lietuvoje. Prasidėjo reemigracijos procesas (Atamukas, 1998).

Pokario žydų bendruomenės gyvenimas priklausė nuo įvairių politinių naujosios santvarkos veiksnių. Pirmiausia tai – sovietinio režimo politika, socialiniai ir demografiniai aspektai, sovietinės Lietuvos urbanizacija, etniniu aspektu mišrių santuokų skaičiaus augimas, nepilna socialinė Holokaustą patyrusios bendruomenės struktūra, senėjimo procesas ir gimstamumo mažėjimas. Visgi, skirtingai nei kitose sovietinėse respublikose, Lietuvos žydai sugebėjo išsaugoti ir puoselėti savo nacionalinį, kultūrinį ir lingvistinį savitumą. Šie veiksniai prisidėjo prie didžiosios dalies Lietuvos žydų įsitraukimo į lietuvių nacionalinį judėjimą XX a. 9-ąjį ir 10-ąjį dešimtmečiais, vedusį prie Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais.

Pateikiama teksto ištrauka iš knygos: Ruth Reches, Holokaustą patyrusių asmenų tapatumo išgyvenimas. Vilnius: „Slinktys“, 2020.

Šaltinis A

Mes Aleksandras, arba Vytautas, iš Dievo malonės Didysis Lietuvos kunigaikštis [...] davėme teises ir laisves visiems žydams, gyvenantiems mūsų valstybėje [...] jeigu koksai žydas, prispirtas labai didelio reikalo, nakties laiku šauktų, o krikščionys jam pagalbon nebėgtų, tai visi kaimynai, ir žydai taip pat, turi užmokėti trisdešimt šilingų [...] esame nustatę, kad žydai visus daiktus laisvai pirktų ir pardavinėtų [...], o kas draus, turės mums užmokėti baudą.

Šaltinis B

Nuo XVII–XVIII a. galima kalbėti apie savitą LDK gyvenusių žydų bendruomenę – litvakus. Šiuo laikotarpiu žydai turėjo savo valdžios įstaigą – Lietuvos Valstybės Tarybą (Vaada), kuri tapo viena labiausiai susiformavusių žydų savivaldos institucijų anuometinėje Europoje. Dėl palankių gyvenimo sąlygų, kurios tapo imigracijos į regioną ir aukšto natūralaus prieaugio priežastimi, žydų skaičius XVIII a. didėjo. Dabartinės Lietuvos teritorijoje XVIII a. antrojoje pusėje gyveno maždaug 120 000 litvakų.

Šaltinis C

Po trečiojo [...] padalijimo [...] didžioji dalis etninės Lietuvos pateko į Rusijos imperijos sudėtį. Prasidėjo 120 metų trukusi regione gyvenusių tautų priklausomybė konservatyviai, stačiatikiškai-ortodoksinei ir industriniu požiūriu ženkliai atsiliekančiai nuo Vakarų Europos Rusijos imperijai. Šiame amžiuje žydų padėtis pablogėjo. Jie turėjo mokėti dvigubai didesnius mokesčius nei miestiečiai krikščionys, atsirado naujų prievolių, tokių kaip rekrūtų prievolė ir pan. Lietuvos teritorija pateko į vadinamąją sėslumo zoną, iš kurios žydai negalėjo išvykti į kitas gubernijas. Be to, į rytus nuo Lietuvos esančiose gubernijose prasidėjo atvirkščias procesas – žydų imigracija į sėslumo zonoje esančią Lietuvos teritoriją. Dėl to jau XIX a. pabaigoje pirmasis Rusijos imperijoje vykęs visuotinis gyventojų surašymas parodė, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje gyveno daugiau nei 358 000 žydų ir tai sudarė 13,3 % visų krašto gyventojų. Maždaug pusė žydų gyveno miestuose, kiti – miesteliuose. Kaimuose buvo apsistoję labai menka dalis. Iš surašymo duomenų

matyti, kad beveik visi žydai vertėsi nežemdirbiniais verslais, nes dėl carinės Rusijos apribojimų jiems nebuvo galima turėti žemės nuosavybės. Tai esminis skirtumas nuo etninių lietuvių, kurių absoliuti dauguma pragyveno iš žemės ūkio. Šis aspektas XX a. pirmojoje pusėje darys reikšmingą įtaką lietuvių ir žydų tarpetniniams santykiams, skatins konkurenciją, kuri peraugs ir į etninę įtampą.

Šaltinis D

Visų pirma, kaip minėta anksčiau, tiek lietuviai, tiek žydai labai mažai žinojo vieni apie kitus. Tarpukario rašytojas J. Josade rašė, kad „žydai ir lietuviai gyveno greta vienas kito, daugelyje miestų – net toje pačioje gatvėje, dažnai tuose pačiuose namuose. Šios aplinkybės turėtų juos suartinti, tačiau nesuartino, nes jie skyrėsi savo kalba, kultūra, tikėjimu, įpročiais“. Įsitvirtinę mitai ir tautosaka apie žydus atgrasindavo lietuvius nuo artumo su kaimynais.

[...]. 1923 m. smulkiajame versle dirbo mažiausiai 25 000 žydų, iš jų 14 000 – gamyboje ir tik 5 000 – žemės ūkyje. Lietuvos žydams priklausė 77 amatų įmonės ir 22 pramonės įmonės, o 90 % lietuvių buvo susiję su žemės ūkiu. Vienas Lietuvos vyriausybės nustatytų politinių uždavinių buvo įmonių ir miestų pertvarkymas į „lietuviškesnius“. Programa, padedanti verslui tapti labiau lietuviškam, buvo sukurta keliomis kryptimis, pvz., skatinant lietuvius įsikurti miestuose ir ugdyti profesinius įgūdžius privataus verslo, pramonės ir amatų srityse bei kurti Lietuvos verslo kultūrą. Buvo planuojama miestuose sukurti lietuvių kilmės verslininkų sluoksnį, galintį konkuruoti su ne lietuviais ar net juos išstumti. Tai sukėlė konkurenciją ir konfliktų su žydų verslininkais. Tradicinis žydų vaidmuo ekonomikoje ir profesinėje rinkoje tapo pavydo ir pasipiktinimo priežastimi ir kūrė žydiško kaip kapitalistinio ir ekonominio konkurento įvaizdį.

[...]. Valstybinėje administracijoje egzistavo nerašyta taisyklė, kad ši sritis uždara žydams. Valstybės valdyme, policijoje, saugumo, karinėse pajėgose ir ministerijose beveik nebuvo žydų. Tokia situacija smarkiai apribojo žydų veiklą.

[...]. Kadangi žydai tarpusavyje kalbėjo jidiš kalba ir daugelis mokėjo rusų kalbą, lietuviams susidarydavo įspūdis, kad žydai ignoravo lietuvių kultūrą, nestudijavo lietuvių literatūros. 1937 m. žydų bendruomenės atstovų susitikime, skirtame „Kovai prieš rusų kalbos vartojimą“, buvo nuspręsta skatinti žydus vartoti lietuvių kalbą. Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu jaunoji žydų karta tapo atviresnė, ėmė studijuoti lietuvių kalbą. Nepaisant to, dauguma Lietuvos gyventojų nebuvo pasirengę išplėsti lietuvių tapatumo koncepcijos ir asimiliuoti į ją žydų, per akultūraciją kūrusių naują „Lietuvos žydų“ tapatumą.

Galiausiai žydų ir lietuvių santykius ir įsišaknijusių stigmų apie žydus raidą nulėmė didėjanti totalitarinių ideologijų įtaka bei ateities katastrofos jausmas.

Situacija Europoje vertė rinktis tarp totalitarinių režimų – fašizmo ir komunizmo. Žydai buvo girdėję apie Vokietijoje prasidėjusią antisemitizmo bangą, inicijuotą nacistinės valdžios, tad sovietinė ideologija, propagavusi tautų ir rasių lygybę, atrodė priimtinesnė. Tiems, kuriems sovietinė ideologija nebuvo priimtina, ji atrodė palankesnė nei nacistinė kaip „mažesnis blogis“.

Remėjai

